

за його діяльністю здійснює і Кабінет Міністрів України, і органи прокуратури та інші державні органи. На сьогодні стан із додержанням законності про свободу совісті та релігійні організації можна вважати задовільним.

*Лук'янов Д. В.,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії держави і права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(м. Харків)*

Правові системи Західної Європи і релігійні правові системи: діалог цивілізацій

В сучасному західному суспільстві національними правовими системами визначено ту межу, яка відокремлює право від релігії. Йому на противагу релігійні правові системи, до яких відноситься у тому числі ісламська, засновані на тісному взаємозв'язку і навіть переплетінні релігії і права.

Втім, не можна заперечити і той факт, що первісно правові системи континентальної Європи мають релігійне, в першу чергу християнське, коріння. Довгий час зв'язок між правом і релігією був настільки ж міцним, як і той, що сьогодні ми спостерігаємо в правових системах ісламського світу. Однак із настанням епохи Просвітництва, яка змінила серед іншого юридичне мислення в Європі, і з розвитком концепції сучасної державності, правові інституції ставали все більш секуляризованими і поступово позбавилися свого релігійного змісту. Проте, слід погодитися із справедливістю зауваження, що світське секуляризоване право й досі приховує в собі певні реліквії, які можуть бути зрозумілі лише за умови звернення до християнської релігії. В Європі саме церква первісно виступила як інституція, що визначає такий консенсус і забезпечує його збереження. Щось схоже відбулося і на Близькому Сході. Тут мало місце функціональне відокремлення церкви від держави: у той час як султани

реалізували політичну владу, улами виступали вченими-юристами і хранителями законів шаріату. Таким чином, правителі перебували в умовах зв'язаності правом, джерелом якого вони не виступали. Це не було демократією, проте це було чимось, дуже наближеним до верховенства права.

Правова культура Заходу і сьогодні заснована на ідеї природного права або права розуму, що є християнською за походженням. Розуміння вказаного зв'язку між правом і релігією дозволяє поглянути в зовсім іншому світлі на питання законності й справедливості в ісламських суспільствах, так само як і дозволити собі більш широкий погляд на питання секуляризації західного світу. Тим більше що неможна повністю виключати вплив догм шаріату як зводу правил поведінки правовірних мусульман на стан правового життя західної традиції, враховуючи складний конгломерат і співіснування різних культур, традицій, ідей в державах, що сповідують цінності західної цивілізації.

Втім, плідний діалог між західною і східною правовими культурами, частіше за все, приречений на невдачу. Великою мірою це зумовлено тим, що самі дослідники часто знаходяться в полоні досить вузького уявлення про шаріат і мусульманську правову систему в цілому, що, в свою чергу, призводить до надання безумовного пріоритету європейському типу правового мислення, заснованому на визнанні принципу верховенства права, універсальності прав людини і основоположних свобод тощо. Коріння такого ставлення навіть ще більш глибокі. У XXI століття західне суспільство увійшло із світосприйняттям, добре відображеним в концепції «зіткнення цивілізацій» С. Хантінгтона, що була ним запропонована у 1993 році і розвивалася в його роботах в наступні 15 років. Основний світовий конфлікт, на його думку, – конфлікт цивілізацій. І головний конфлікт майбутнього – конфлікт західних і незахідних цивілізацій, переважним чином – ісламу.

Сьогодні очевидним є той факт, що всі ісламські правові режими, як би їх не було організовано, перебувають під тиском необхідності відповідати технічному, економічному і соціальному розвитку. Це в свою чергу вимагає політичних і правових трансформацій, які, як правило, супроводжуються демократизацією.

Відповідно до загальної ідеї модернізації, практично всі мусульманські країни впровадили правові і політичні системи за західним зразком і, як це видно з їх конституцій, визнали принцип народного суверенітету, а не принцип суверенітету Бога. Тим не менше, переважна більшість із цих країн продовжує підтримувати позиції ісламу в державі, хоча тільки деякі із них повністю імплементують шаріат. Крім того, більшість мусульманських країн впроваджує розподіл повноважень або принцип поділу влади, а також визнає права громадян, так само як це передбачено в демократичних системах, хоча при цьому присутня відмінна від західної термінологія. Крім того, дослідники ісламської правової думки констатують певні зміни в її основних положеннях, які дозволяють стверджувати, що відбувається рух назустріч західному розумінню прав людини і цінності демократії. Зокрема, відзначається, що дискусія про демократію і права людини закріпилася в ісламському дискурсі в кінці ХХ століття. І якщо ще на початку 90-х років ісламісти наполягали на відсутності необхідності в «західній демократії», а під правами людини розуміли права, даровані Богом, то наприкінці 90-х можна вже було констатувати зміну їх розуміння прав людини і демократії. Їх пов'язують, у першу чергу, із процесами глобалізації, проникненням західних ідей в усі куточки світу, а також із тим, що сила демократії і прав людини походить від сили міжнародної спільноти.

Вказані вище тенденції зумовлюють актуальність звернення до питання про можливість *сприйняття суспільствами із ісламськими правовими системами цінностей, які західні суспільства визнають універсально-цивілізаційними*, – принципи свободи і демократії, а також визнання прав людини, фундаментальних свобод і верховенства права. Як визнають представники ісламської правової думки, «іслам матиме шанс у ХХІ столітті тільки за умови подолання культурних розбіжностей шляхом інтеграції». З іншого боку, існує потреба визнання з боку європейської правової думки існування значного плюралізму в межах самого ісламу, який завжди характеризувався жвавим обміном із оточуючим середовищем. В сучасних умовах найбільш перспективним слід визнати підхід у

встановленні взаємодії і взаєморозуміння при збереженні відмінностей, тобто при збереженні різноманіття і національно-культурної ідентичності.

*Пушкин С.Н.,
д.филос.н. профессор Российской академии правосудия ПФ
(РФ, г. Нижний Новгород)*

О современном европейском законодательстве о свободе совести

В настоящее время в Украине чрезвычайно популярны идеи евроинтеграции. Их постоянно провозглашают не только на Киевском майдане, но и на майданах многих других (преимущественно западных) городов страны. Ибо, по мнению их организаторов и участников, только Европа способна разрешить все насущные украинские проблемы. И поскольку Киевская Русь еще в конце X в. приняла христианство, способствуя в дальнейшем его распространению по всей России, евроинтеграция не может не способствовать и более широкому распространению религиозных свобод. Между тем интеграция в Европу отнюдь не всегда сопровождается расширением свобод, если, конечно, эти свободы не либеральные. А поэтому стремящаяся к европейским ценностям Украина в случае полного и окончательного вхождения в Европу будет неизбежно вынуждена ограничить своим гражданам право на свободу совести, что уже предприняли правительства многих европейских государств в конце XX – начале XXI в.

Власти, например, либеральной Голландии выступили с инициативой отмены принятого в 1930 г. закона, определяющего оскорбление Бога как преступление. Мотивируя это тем, что за последние полувека данный закон ни разу не применялся, политические партии и парламент этой страны посчитали его полностью утратившим актуальность. И подобного рода ситуация в современной Европе наблюдается повсеместно. Особенно по отношению к христианству и